

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.338.24.021.8

Гріненко А.Ю.,кандидат економічних наук, доцент,
директор,*Товариство з обмеженою відповідальністю «Кліар Енерджі»*

РОЗВИТОК ІНСТИТУТІВ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЇХ БУДОВИ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Гріненко А.Ю. Розвиток інститутів та вдосконалення їх будови як визначальний фактор розвитку соціально-економічної системи. Фундаментальні політичні та соціально-економічні перетворення в Україні обумовлюють необхідність теоретичного осмислення трансформаційних процесів, що відбуваються. Головною передумовою результативного підґрунтя ринкової економіки в Україні є становлення відповідних інститутів, які відображають специфіку нової якості господарювання. Інституційна структура є впорядкованим розміщенням інституційних елементів, які здійснюють вплив на економічну діяльність суспільства. Сучасний етап розвитку суспільства вимагає від соціально-економічної системи максимальної продуктивності, досягнення якої не є можливим без ефективного інституційного середовища. У статті описано фундаментальний зміст інститутів, досліджено механізми, за допомогою яких інститути впливають на соціально-економічну систему.

Ключові слова: глобалізація, економічна еволюція, економічна система суспільства, економічний розвиток, інноваційний розвиток, національна економіка, організація системи, система, технологічний уклад, трансформація.

Гріненко А.Ю. Развитие институтов и усовершенствование их строения как определяющий фактор развития социально-экономической системы. Фундаментальные политические и социально-экономические преобразования в Украине обуславливают необходимость теоретического осмысления происходящих трансформационных процессов. Главной предпосылкой результативного основания рыночной экономики в Украине является становление соответствующих институтов, которые отражают специфику нового качества хозяйствования. Институциональная структура является упорядоченным расположением институциональных элементов, оказывающих влияние на экономическую деятельность общества. Современный этап развития общества требует от социально-экономической системы максимальной производительности, достижение которой не является возможным без эффективной институциональной среды. В статье описано функциональное содержание институтов, исследованы механизмы, с помощью которых институты влияют на социально-экономическую систему.

Ключевые слова: глобализация, экономическая эволюция, экономическая система общества, экономическое развитие, инновационное развитие, национальная экономика, организация системы, система, технологический уклад, трансформация.

Grinenko A.Yu. The development of institutes and the improvement of their structure as the determining factor in the development of the socio-economic system. Fundamental political and socially-economic transformations in Ukraine cause necessity of theoretical understanding of occurring transformational processes. The main precondition of the productive basis of market economy in Ukraine is formation of corresponding institutes which reflect specificity of new quality of managing. The institutional structure represents the ordered arrangement of the institutional elements influencing economic activities of society. The current article of development of society requires social and economic systems maximum performance, which is impossible to achieve without an effective institutional environment. In the paper we describe the functional content of the institutions; we investigate the mechanisms thought which institutions influence the socio-economic system.

Key words: globalization, economic evolution, economic system of society, economic development, innovation development, national economy, organization of system, system, technological process, transformation.

Постановка проблеми. Розвиток економічних інститутів як суб'єктів ринку і суб'єктів державного регулювання та необхідних складових щодо реалізації програм соціально-економічного розвитку визнача-

ється наявними виробничими відносинами та правовою базою. Забезпечити успішну трансформацію української економіки та побудову її соціально-орієнтованої ринкової моделі не можливо без дослідження сучасної

теорії і практики та без урахування національної специфіки. Тому предметом дослідження статті є формування інститутів та вдосконалення їх будови як визначального фактору розвитку соціально-економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними, фундаментальними працями у дослідженні проблеми розвитку соціально-економічних систем є роботи А. Сміта, К. Маркса, А. Маршалла, Р. Нурксе, У. Росту, Е. Денісона, Г. Мюрдала, Т. Шульца та інших вчених.

Дослідженню цієї проблеми приділяли достатню увагу й сучасні відомі вчені, зокрема В. Леонт'єв, П. Самуельсон, М. Фрідмен, Ф. фон Хайк, К. Ерроу. Питання інституційного розвитку соціально-економічних систем в умовах трансформації вивчалися і українськими вченими, зокрема О. Білорусом, Ю. Бажал, В. Гейцем, А. Голиковим, Т. Єфіменком, М. Кизимом, Д. Лук'яненком, С. Радзівською, В. Точіліним, Л. Федуловою.

Відділ економічної теорії Інституту економіки та прогнозування НАН України презентував результати досліджень з теми «Інституційні трансформації соціально-економічної системи України». Велика наукова праця присвячена визначенню основних напрямів та механізмів корекції інституційних трансформацій з метою вдосконалення інституційної структури соціально-економічної системи України та підвищення її здатності до збалансованого розвитку. До колективу авторів цього дослідження увійшли відомі українські науковці, зокрема чл.-кор. НАН України А. Гриценко, І. Малий, Т. Артьомова, О. Яременко, В. Мандибуря, Т. Унковська, Т. Кричевська.

Понад два десятиліття Міжнародний науковий центр інформаційних технологій і систем продовжує розвивати наукову школу, створену академіком НАНУ А. Бакаєвим, яка займається вивченням проблеми розвитку та функціонування соціально-економічних систем різного рівня ієрархії та призначення, вдосконалення інструментів і методів їх ефективного регулювання в секторі економіки.

Водночас недостатньо дослідженими залишаються проблеми впливу інституційних трансформацій на сучасний стан соціально-економічної системи, подолання кризових ситуацій в соціально-економічних системах в умовах глобалізації та дисгармонії в розвитку соціально-економічних систем країн з високо розвинутою економікою і країн, що знаходяться в глибокій трансформації, та кризовому стані. Актуальність проблеми, її всебічна значимість та недостатнє вивчення визначають подальший шлях дослідження.

Формулювання цілей статті. Стаття є продовженням наукових досліджень проблеми розвитку інституційного середовища та його подальшого впливу на вдосконалення соціально-економічної системи.

Метою статті є визначення закономірностей і тенденцій розвитку соціально-економічних систем за вдосконалення системи інститутів з урахуванням досвіду інших країн, а також за наявної національної системи економічних відносин.

Виклад основного матеріалу. Розвиток систем відбувається через розвиток інститутів, які й персоніфікують національні економіки. Знання особливостей інституціональної будови суспільства зменшує невідомість у розвитку економічної системи та підвищує рівень передбачення в діях економічних агентів.

Інституціонально-еволюційна теорія розглядає економічне життя як складову суспільного життя, в центрі якого знаходиться реальна людина, яка перебуває під постійним впливом соціальних, культурних і навіть біологічних чинників, які обумовлюють її поведінку, зокрема економічну, привносячи в її дії елементи ірраціональності. Нехтування особливостями інституціональної будови та станом інститутів українського суспільства стає гальмом на шляху досягнення мети системної трансформації. Особливостями інституціональної будови можна пояснити існування неефективних економік у капіталістичному середовищі, до якого увійшла і Україна.

Суспільство розвивається через постійні зміни умов існування людей та зміни інститутів життєдіяльності з відповідним пристосуванням поведінки людей до цих змін.

Більшість дослідників схиляється до того, що характер суспільних інститутів, які функціонують у будь-якій країні, може визначити довгострокову перспективу цієї країни, а саме її процвітання чи падіння.

Ідеї інституціоналізму знайшли своє відображення в працях багатьох учених другої половини XIX та початку XX століття. Цей напрям в економічній теорії особливо інтенсивно розвивається в останню третину XX століття та отримує дедалі більше визнання в наукових колах сьогодення.

Власне бачення сутності інституційного підходу до дослідження суспільних явищ виклав у роботі «Основні начала» Г. Спенсер, де він особливу увагу звертає на те, що «в державі, як і в живому організмі, обов'язково виникає регулююча система <...> Під час формування більш міцного співтовариства з'являються вищі центри регулювання і підпорядковані центри» [1, с. 46].

В процесі дослідження інститутів з їх маси поступово виділяються окремо «соціальні інститути», які вперше в дослідженні виділив К. Маркс. В грудні 1846 року в листі до П. Анєнкова, російського письменника, він зазначав, що «суспільні інститути є продуктами історичного розвитку» [2, с. 406]. Процес дослідження соціальних інститутів в більш пізніх роботах, зокрема в працях Е. Дюркгейма, відображає хід формування інституційних відносин.

Висунувши ідею інституту як сталих звичок та способу мислення, притаманних великій спільності людей, під впливом та на основі яких формуються соціальні явища, Т. Веблен досліджував походження інститутів з інстинктів, звичок, традицій та соціальних норм. Він аналізував шляхи, форми й механізми розвитку інститутів, а водночас і розвиток людини як основної складової соціально-економічної системи [3, с. 200–201].

Прихильники інституціонального напрямку досліджують реальне економічне життя. Вони намагаються не стільки пояснити економічні явища, скільки зрозуміти їх, описуючи поведінку людей, яка й формує ці явища. Економічне життя розглядається як складова суспільного життя разом із соціальними, культурними його складовими.

Інституціоналісти, висунувши ідею інституціональної будови суспільства, яка визначає поведінку людей у конкретних умовах, змогли пояснити механізми розвитку економічної системи, чого не змогла зробити неокласична теорія з її провідною ідеєю ринкової рівноваги. Саме представники інституціональ-

ної течії піддали критиці та обґрунтували хибність і нежиттєвість основних положень неокласичної теорії. Ця наукова течія, маючи об'єднувальні засади, якими є еволюціонізуючі інститути, перебуває в постійному розвитку, а в межах власної спільності з'являються специфічні напрями дослідження.

Інституціонально-еволюційна теорія розглядає соціально-економічну систему як певним чином структуровану систему соціальних та економічних інститутів, які забезпечують функціонування системи через їх взаємозв'язок. Головною ланкою є інститути, особливість яких формує певний стан соціально-економічної системи. Система розвивається разом з розвитком інститутів і через розвиток інститутів як результат еволюційної взаємодії способу мислення наявної в суспільстві соціальної структури й умов суспільної життєдіяльності, які перебувають у постійній зміні та потребують змін в інституціональній будові суспільства.

Особливостями інституціональної будови суспільства пояснюються різні темпи розвитку країн у лоні капіталістичної однорідності. Саме станом інституціональної будови пояснюється неспроможність України запустити економічний двигун за наявності всіх необхідних для цього умов. Інститути як способи мислення людей зумовлені інстинктами, звичками, традиціями, які панують у суспільстві, щодо оцінок соціальних цінностей і формуються в процесі індивідуальної адаптації до всієї сукупності суспільних дій. Вони змінюються за зміни обставин, оскільки за своєю природою є звичними способами реагування на стимули, які створюються цими змінами обставин. Інститути еволюціонізують разом з еволюцією суспільної системи, проте вони фактично є консервативними, а тому часто негативно реагують на будь-які зміни умов та пристосовуються до цих змін через усілякі суперечності. Труднощі в змінах способу мислення, консервативність світогляду людей стримують розвиток економічної системи. Важко пристосуватись до зміни умов, але ще важче змінити самі умови. Людина в боротьбі за своє існування прагне до стабільності, спокою. У процесі життєдіяльності вона набуває певного соціального статусу, знаходить своє соціальне середовище, свою власну соціальну нішу, а будь-яка зміна загрожує стабільності та тягне за собою стан невизначеності. Тому більшість людей чинить опір навіть тим змінам, які передбачають покращення їх же життєвого забезпечення.

У трансформаційному суспільстві панує соціальна група, яка власний добробут буде не за рахунок примноження багатства в суспільстві, а за рахунок перерозподілу вже наявного багатства, тому вона намагається законсервувати інституційне середовище, чинить опір будь-яким змінам. Тоді система може не тільки загальмуватись у своєму розвитку, але й деградувати.

У статті обґрунтовується теза про те, що ототожнення інститутів з формальними та неформальними нормами і, відповідно, поділ інститутів на формальні і неформальні ведуть до розуміння інститутів як результату суб'єктивної діяльності, а не як сформованого протягом певного часу способу мислення. Формальні норми, юридичні акти не є інститутами. Вони слугують лише умовами для зміни способу мислення, а отже, для зміни інституційної будови.

Повторюваність подібних економічних ситуацій обміну між його учасниками приводить до усвідомлення важливої ролі інститутів в реалізації соціально-

економічними агентами власних інтересів в процесі соціально-економічної взаємодії. Це формує мотив учасників процесу соціально-економічної взаємодії до формування та використання інститутів [4].

Зрозуміти інституційну будову суспільства можна лише за детального аналізу стану й особливостей прояву інстинктів, звичок, традицій, які впливають на поведінку людини, підпорядковану способу мислення або ментальності нації.

Розвиток інститутів визначає напрям розвитку соціально-економічної системи, а тому розуміння їх розвитку сприяє розумінню розвитку та механізмів управління системою через корегування розвитку інститутів. Для покращення справ у суспільстві люди мусять змінити себе разом зі зміною умов своєї життєдіяльності, отже, підлаштовують свій життєвий кодекс до цих умов. Стан економічного розвитку України на сучасному етапі потребує докорінної зміни орієнтирів розвитку, оскільки за консервації наявного інституційного середовища Україна може посісти постійне місце на периферії розвитку. Без зміни будови, інституційного середовища в Україні, способу мислення громадян розвиток не є можливим. Для орієнтації змін необхідно зрозуміти та усвідомити реальну ментальність нації, завдяки чому можна скоригувати дії в процесі інституційного будівництва.

Особлива роль у формуванні умов розвитку системи належить інституту влади. Люди сприймають власну державу через владу, часто проводячи певну паралель між державою та системою влади, бо через владу держава реалізує себе як суспільна структура. Проте інтереси влади як певної соціальної структури, соціальної групи, на жаль, не завжди збігаються з інтересами нації, тому влада має бути контрольованою.

Країни з високорозвиненою ринковою економікою, інституціональне середовище яких формувалося еволюційним чином в епоху постіндустріалізму, практично мають загально визначені основні інститути, які характеризуються системою показників (рис. 1).

Формування основних економічних інститутів – фірми, ринку і права власності – є інституціональною основою економічних реформ. Йдеться саме про інститути, а не про запозичені та примусово впроваджені організаційно-правові форми економічної діяльності, інститути, які забезпечують сильну економіку та державний суверенітет.

Інституційна система, яка існує в суспільстві, може складатися як з інститутів, які сприяють підвищенню ефективності економічної системи, так і з інститутів, які знижують її, тобто таких, що забезпечують економічне зростання або принаймні сприяють йому, та таких, що, навпаки, його гальмують. В такому разі важливо визначити «баланс сил» та «рівнодіючу» у впливі на економіку цих інститутів.

Провідна роль у формуванні інституційної системи та її збалансування належить координаційній ролі держави. Відповідно до наукової концепції Л. Тевено кожному типу координації відповідає наявність специфічних обслуговуючих інститутів, а координаційна функція передбачає функціонування широкого кола таких інститутів [5].

Як бачимо, інститути в будь-якій економічній системі передбачають процес прийняття відповідного рішення. Тому перш за все варто з'ясувати, які інсти-

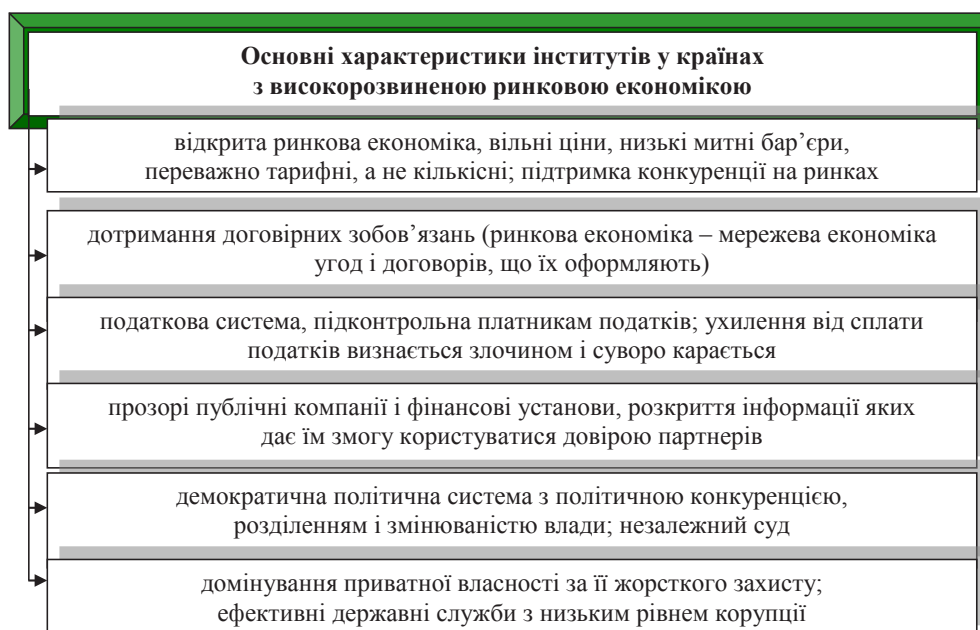

Рис. 1. Інститути в країнах з розвинутою економікою

тути відіграють провідну роль в ринковій економіці, як вони виникли та розвивалися, як взаємопов'язані між собою, який взаємний вплив здійснюють. В трансформаційній економіці важливо з'ясувати відмінність зовнішніх інститутів як фундаментальних орієнтирів ринкової економіки та внутрішніх інститутів, які створюються корпораціями в процесі їх розвитку.

Реально функціонуючі інститути ринкової економіки є перш за все продуктом діяльності мільйонів економічних суб'єктів та щоденної державної політики.

Майже два десятиліття українська економіка, спираючись на базовий ресурс (підготовлена робоча сила, сучасне виробництво, низькі ціни тощо), розвивалася стабільно. Створювалася ілюзія економічної стабільності значної активності, зокрема політичної, у населення України. Але ресурс закінчувався, підприємства зупинилися, активна і підготовлена робоча сила залишає Україну. Україна опинилася у вирі світової фінансової кризи, але перш за все на Україну вплинули зростання цін на енергоносії, зростання внутрішніх

цін на продукти харчування, ліки тощо. Інституційне середовище, яке мало б створювати стійку основу для економічного зростання, сьогодні знаходиться на етапі формування. Українські інститути, як економічні, так і політичні, нині не здатні корегувати наслідки економічної кризи та внутрішні загрози економічній безпеці.

Висновки. На підставі проведеного дослідження встановлено сутність та процес впливу інститутів зокрема та інституційної системи загалом на формування та розвиток соціально-економічної системи. З'ясовано умови та особливості формування інституційного середовища, взаємовідносини різних інститутів, особливості та умови їх функціонування, які характеризуються регіональними та загальнонаціональними факторами. Встановлено інституційні фактори впливу на процес функціонування соціально-економічних систем. Подальше дослідження потребує вивчення сутності позитивних і негативних інститутів та процесу їх впливу на розвиток соціальних систем щодо прогресивного зростання національної економіки.

Список використаних джерел:

1. Spencer H. First principles. New York, 1989. 418 p.
2. Маркс К. П.В. Аненкову, 28 декабря 1846 г. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. 2-е изд. Т. 27. Москва: Политическая литература. 696 с.
3. Веблен Т. Теории праздного класса. Москва, Прогресс, 1984. 367 с.
4. Щурина С. Институциональные возможности влияния государства на инвестиционные процессы: дисс. ... канд. экон. наук; РЭА им. Плеханова. Москва, 2004.
5. Тевено Л. Множественность способов координации: равновесие и рациональность в сложном мире. Вопросы экономики. 1997. № 10. С. 69–83.